

ĽUDOVÁ ETYMOLOGIA V NÁREČOVEJ LEXIKE¹

Folk Etymology of Dialect Vocabulary

Keywords: *folk etymology, Slovak dialects, language interference, loanword assimilation*

Contact: *Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre; natalia.glaap@ukf.sk*

Úvod

Cieľom príspevku je charakterizovať a ozrejmiť podmienky vzniku ľudovej etymológie, obzvlášť demonštrovať tento jav na konkrétnych lexikálnych príkladoch. Zámerom našej práce je analyzovať ľudovú etymológiu v slovenských nárečiach, keďže sa nazdávame, že práve v tejto časti slovnej zásoby (klasifikácia slovnej zásoby z hľadiska sociálneho a teritoriálneho používania) bude výskyt nami sledovaného javu význačný. Hlavným predpokladom takto formulovanej tézy je skutočnosť, že nárečia, používané najmä v hovorených prejavoch, nepodliehajú vonkajším inštitucionálnym zásahom či úpravám tak ako spisovný jazyk. Cudzie lexémy (prenikajúce do jazyka z dôvodu jazykových kontaktov) sa v nárečiach dynamickejšie „udomáčajú“. Tento proces je v mnohých prípadoch uľahčený vokalicko-konsonantickou substitúciou, ale ako v práci poukážeme aj sekundárnou motiváciou, ktorá je elementárnou súčasťou ľudovej etymológie.

V jednotlivých podkapitolách sa stručne venujeme historicko-spoločenským vzťahom slovenských nárečí k dvom vybraným jazykom, a to k nemčine a maďarčine. Dôraz kladieme aj na objasnenie adaptácie preberaných germanizmov a maďarizmov do slovenského jazyka. Takto definované odborné-teoretické state nám umožnia presnejšie a jednoduchšie vyčlenenie ľudovoetymologickej lexiky, ktorú následne analyzujeme v podkapitole s názvom *Slovníček ľudových etymológií*. V etymologickom rozbere jednotlivých lexém poukazujeme na formálne zmeny prevzatého prvku z dôvodu sekundárnej motivácie. V závere manifestujeme ľudovoetymologické zmeny i v rozsahu pôvodných slovenských dialektizmov.

¹ Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Univerzitnej grantovej agentúry III/4/2022 *Ľudová etymológia v nespisovnej lexike a hovorových slovách*.

1 Charakteristika a vznik ľudovej etymológie

Rejzek (Rejzek 2009: 1) ľudovú etymológiu vymedzuje ako „...podvedomú snahu spojovať slova s jinými známými slovy. Často je takové spojenie v súlade so skutočnými pôvodmi slova, jindy je ovšem taková etymologická asociácia mylná. Projevit sa môže zmenou podoby slova (v písme či vo výslovnosti), zmenou významu či sa môže odehrať len v povedomí mluvčího.“ Rejzek v tejto definícii vychádza z chápania jazyka ako jazykovej štruktúry obsahujúcej fonetické, gramatické a lexikálne elementy, existujúce a kooperujúce v spoločných vzťahoch. Vo vedomí rodených hovoriacich konkrétneho jazyka vznikajú na základe týchto spojení psychologické asociácie významov, zvukov či gramatických tvarov, ktoré môžu byť objektívne (odrážajú reálne vzťahy existujúce v jazyku) alebo subjektívne (nezodpovedajú skutočným spojeniam slov vzhľadom na ich význam, hláskovú či gramatickú podobu). Subjektívne psychologické asociácie vytvárajú jav označovaný ako ľudová etymológia.

Termín *ľudová etymológia* je nemeckou výpožičkou zo slova *volksetymologie* a do lingvistiky ho zaviedol dovedy nie veľmi známy jazykovedec Ernst Förstermann. Jadro Förstermannovho chápania ľudovej etymológie je formulované hneď v úvode prelomového článku *Ueber deutsche volksetymologie* (Förstermann 1852: 3): „Oft naemlich glaubt der volksgeist irrthuemlicherwise in einem worte das etymon eines andern gefunden zu haben und da das volk als solches nie bei der theorie stehen bleibt, sondern gleich in die praxis hinuebergeht, so wandelt es dann das abgeleitete wort so um, daß es eine dem angeblichen etymon angenaeherte form enthält“ (Duch ľudu často nesprávne verí, že nájde etymón jedného slova v inom, a pretože ľud ako taký nikdy neukončí svoje uvažovanie iba na teoretickej rovine, okamžite prejde k praxi a zmení odvodené slovo takým spôsobom, že jeho nová forma ho priblíži k údajnému etymónu).

Ernst Förstermann (Förstermann 1852: 4) vymedzuje dva základné procesy podmieňujúce vznik tohto javu. Prvým je výskyt domácich slov javiacich sa v myšli hovoriacich nepriehľadnými, druhým je prenikanie cudzích slov do jazyka, ktorých význam či príbuznosť k iným domácim slovám sú nejasné. V súčasnosti môžeme konštatovať, že jeho definícia je takmer totožná s aktuálnou.

Vzniku ľudových etymológií podliehajú domáce slová, ktoré sa deetymologizáciou dostali do „slabého postavenia“, resp. z centra lexikálneho systému na perifériu. Pojmom deetymologizácia označujeme proces, v rámci ktorého dochádza k strate etymologickej priehľadnosti, slovo je vytrhnuté z etymologického hniezda a lexikálnych súvislostí. Takéto slovo je následne etymologicky izolované a snahou

hovoriacich je ho zaradiť do takého etymologického hniezda, ktoré má úplne odlišný pôvod.

Pravdepodobne najdôležitejším faktorom ovplyvňujúcim existenciu ľudových etymológií je prechod cudzích slov do domáceho jazyka. Keďže cudzie slová nemajú v konkrétnom jazyku žiadne „etymologické korene“, sú veľmi vd'ačným materiálom. V takýchto prípadoch sa dávajú tieto slová do vzťahu s domácimi slovami, ktoré sú známe a široko používané, teda stoja v silnom postavení.

V súvislosti s prenikaním cudzích slov do národného jazyka sa bližšie zameriame na jednu z jeho foriem – na slovnú zásobu nárečí. Táto nespisovná varieta národného jazyka je pre náš výskum zaujímavá najmä preto, že sa v jej členitosti odzrkadľujú dávne historicko-spoločenské a politické podmienky. V tomto kontexte musíme zohľadniť vývin slovnej zásoby, ktorá sa z hľadiska spomenutých faktorov nevyvíjala izolovane, lež v kontakte i s inými jazykmi. Dôsledkom interferencie jazykov, a to príbuzných i nepríbuzných, sa vytvárajú predpoklady pre jazykové procesy, ako je vzájomné prenikanie a ovplyvňovanie jazykových štruktúr od fonologických až po sémantické. Integrácia cudzích slov do nárečí v porovnaní so spisovným jazykom je, samozrejme, jednoduchšia, keďže nárečia, predovšetkým používané v ústnom styku, nepodliehajú vonkajším inštitucionálnym zásahom či úpravám.

2 Jazyková interferencia

Vzhľadom na zámer a cieľ lingvistických prác sa môžeme s termínom jazyková interferencia stretnúť v dvoch základných interpretáciách. V širšom ponímaní termín značí ovplyvňovanie jazykov na rôznych jazykových úrovniach. V užšom zmysle predstavuje negatívny vplyv rodného jazyka pri osvojovaní si cudzieho jazyka (v teórii vyučovania cudzích jazykov; Kráľová 2011: 11). S ohľadom na potreby našej práce (preberanie a adaptovanie lexém z cudzích jazykov podľa pravidiel ľudovej etymológie) budeme hlbšie rozvíjať prvý výklad.

Aj napriek tomu, že jazykovej interferencii sa lingvisti venovali už počas 19. storočia, jej teóriu systematicky spracoval až Uriel Weinreich v 50. rokoch minulého storočia (*Languages in Contact: Findings and Problems* 1953). Jazykové kontakty pritom necharakterizuje iba na úrovni jazykového systému, no všíma si aj mimojazykové faktory, ako napr. demografické informácie hovoriacich daným jazykom (Földes 2010: 137). U. Weinreich (Weinreich 1979: 22) definuje interferenciu ako: „prípady odkláňania sa od normy niektorého z jazykov, ktoré sa vyskytujú v reči bilingvistov ako dôsledok jazykového kontaktu.“ Bilingvizmus autor označuje ako jav striedavého používania dvoch jazykov, pričom zainteresovaný subjekt pomenúva

bilingvistom. Podľa U. Weinreicha je miestom jazykového kontaktu ľudská myseľ, a teda z pohľadu bilingvizmu ide o jej individuálnu úroveň prejavovania sa (psycholingvistická definícia jazykového kontaktu). O niekoľko rokov neskôr však vznikajú tzv. sociolingvistické teórie jazykového kontaktu (pozri napr. Peter H. Nelde 1983), ktoré poukazujú na jav interferencie aj v rámci skupiny ľudí. Bilingvizmus sa v tomto prípade prejavuje na sociálnej úrovni (Riehl 2014: 12).

Podoba jazykovej interferencie je daná neopakovateľnou kontaktovou situáciou. Medzi aspekty, ktoré do tohto procesu vstupujú, zaraďujeme napríklad „...históriu, frekvenciu a okolnosti kontaktu s cudzím jazykom, vzájomnú zrozumiteľnosť, veľkosť a mocenskú alebo ekonomickú silu oboch skupín“ (Pokorný 2010: 124). Výsledný jazykový kontakt sa v bilingválnom prostredí môže prejaviť ako tzv. *code switching* (striedanie kódu – komunikačný prechod z jedného jazyka do druhého), alebo ako interferencia, v rámci ktorej dochádza k preberaniu osobitých jednotiek z jazyka A do jazyka B. Ráz preberania jazykových prvkov je najlepšie pozorovateľný v lexikálnej rovine jazyka, keďže spomedzi foneticko-fonologickej, morfológicko-syntaktickej a pragmatickej roviny jazyka je najdynamickejšia. No i napriek tomuto dynamizmu si lexikálna rovina zachováva rovnováhu. Súčasťou konštituovania systému sú tzv. akomodačno-asimilačné procesy. Jazyk (v našom prípade lexikálna rovina) sa prispôsobuje svojmu okoliu – preberanie lexikálnych prvkov (akomodácia), no zároveň si dané okolie – lexikálne prvky, prispôsobuje sebe (asimilácia).

3 Ľudové etymológie v slovách prebratých z nemčiny

3.1 Stručný historický náčrt

Nemecky hovoriace obyvateľstvo prichádzalo na územie dnešného Slovenska relatívne rovnomerne. Intenzita nemeckej kolonizácie bola rôzna a jej jednotlivé etapy možno charakterizovať z pohľadu širších dejinných súvislostí.

O prvej, menšej, kolonizačnej vlne môžeme hovoriť v rozmedzí 6.–10. stor. Spájala sa s christianizačnými úmyslami ešte pred vznikom Veľkej Moravy, ale i počas jej existencie. Prevzaté slová patria najmä do oblasti kresťanskej terminológie a sú zväčša latinského pôvodu, napríklad: *mních* (zo sthnem. *munih*, a to z lat. *monicus*), *žehnať* (zo sthnem. *seگانen*, a to z lat. *signare*), *kostol* (zo sthnem. *kloster*, a to z lat. *castellum*) a pod. (Krajčovič 1988: 169). V menšej, ale nemenej významnej miere, sa preberali slová z oblasti konverzačnej reči: *chlieb* (z nem. *hleib*), *zemľa* (z nem. *semmel*), *d'akovať* (z nem. *denke*) (Žigo 1998: 51).

Po ničivom tatárskom vpáde v roku 1241 došlo k významným stratám domáceho obyvateľstva. Záujmom cirkevných i svetských feudálov bolo zaľudniť prázdne oblasti novými osadníkmi, ktorých majorita bola práve nemeckého pôvodu (druhá kolonizačná vlna). Noví kolonisti sa usadili na juhozápadnom Slovensku (oblasť medzi Bratislavou a Trnavou), na strednom Slovensku (územie okolo Banskej Štiavnice, Banskej Bystrice, Krupiny a Sebechlieb). Okrem týchto oblastí kolonisti posilnili už existujúci nemecký substrát na Spiši (pozri viac Kučera 2011: 198). Prijímaná a adaptovaná lexika z tohto obdobia odráža najmä reálie z hospodárskeho a spoločenského života: *richtár*, *pančucha*, *jarmok*, *halier* a pod.

Z hľadiska preberania lexiky bola zaiste najmenej výrazná tretia kolonizačná vlna (16. stor.). Nemeckí a rakúski kolonisti prichádzajú na Slovensko v obavách o násilné potlačanie svojho vierovyznania. Anabaptisti alebo novokrstenci vystupovali ako stúpenci radikálnej obnovy kresťanstva a v stredovekej Európe sa nestretli s porozumením. Skupiny prišielcov (na Slovensku nazývaných aj habánmi) žili uzavretým spôsobom života v malých komunitách tzv. haushabenoch – odtiaľ názov habáni. Vplyv ich ľudového jazyka sa len v malej miere prejavil v lexikálnej rovine niektorých záposlovských a spišských nárečí. Dôvodom je do istej miery aj fakt, že už od 18. stor. boli habáni prenasledovaní i v Uhorsku. Nové útočisko hľadali v Sedmohradsku, odkiaľ postupovali do južného Ruska a do severnej Ameriky.

3.2 Adaptácia germanizov

Z hľadiska historických medzijazykových vzťahov prichádzala slovenčina do kontaktu s viacerými jazykmi, ale ani jeden jazyk tak výrazne neovplyvnil lexiku slovenčiny ako práve nemčina. Prevzaté germanizmy sa v rámci integračného procesu prispôbovali slovenskému jazykovému systému vo všetkých jazykových rovinách. Morfológické, fonetické či lexikálne zmeny sú v odbornej literatúre dobre preskúmané a zaznamenané. V tejto podkapitole sa zameriame najmä na vokalicko-konsonantické nahrádzanie hlások spracované podľa publikácie *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* (2011: 21). Na tomto teoretickom základe sme vypracovali metodiku, ktorá nám pomôže presne vyčleniť ľudovoetymologickú lexiku – zväčša neovplyvnenú týmito pravidelnými zmenami.

1. Substitúcia vokálov a diftongov:

- $\ddot{o} > e, o$ (förden – *fedrovat'*, Söldner – *žoldnier*),
- $\ddot{u} > i, y/\acute{y}, u$ (Kurfürst – *kurfirst*, Kübel – *kybel*, Büchse – *puška*),
- $eu > aj$ (Zeughaus – *cajkhaus*),

- *ei* > *a/á, i, ia, aj, oj* (Teilung – *talung*, Vorteil – *fortiel'*, Veilchen – *fialka*, Pfeife – *fajka*, Leiter – *lojtra*),
- *au* > *aj* (Frauenzimmer – *frajcimer*),
- *ä* > *a/á, e* (Jäger – *jáger*, Händel – *hendel*),
- *a* > *o* (Bank – *ponk*),
- *e* > *a, i/i* (Flech – *flak*, Fechter – *fechtýr*, schenken – *šinkovat'*),
- *o* > *u/uo* (Borg – *burk, buorg*, Lohn – *lun, luon*).

Demonštrované zmeny neprebehli na celom území Slovenska jednotne. Príkladom je široké *e*, ktoré sa v západnej časti krajiny zmenilo na fonému *e* (*plech, retovat*), ale v centrálnej časti Slovenska sa nahrádzalo fonémou *a* (*plach, ratovat*) (Stanislav 1967: 415–423).

2. Substitúcia konsonantov:

- *b* > *p, v* (Büttel – *pitl*, Heber – *hever*),
- *f* > *b, v* (farbe – *barva*, Schenkfass – *šinkvas*),
- *w* > *b* (Verwalter – *felborter*),
- *r* > *l* (Stecker – *štekel*),
- *n* > *m* (Kunst – *kumšt*),
- *ch* > *f* (Kluft – *kluchta*),
- *sp, sk, st* > *šp, šk, št* (dispensieren – *dišpenzírovat'*, Muskat – *muškát*, Honswurst – *honcburšt*),
- dvojica konsonantov *ng* sa v jednoslabičných slovách odstránila vsunutím vokálu (Gang – *gánek*).

3.3 Slovníček Ľudových etymológií

- *bajpika* (z nem. *Beilpicke*) vo význame „vojenský bodák“

Bajpiku som zložev a odovzdav veliteľovi (Ludanice TOP) (SSN 1 1994: 88).

Slovo *bajpika* vzniklo z pôvodného nem. *Beilpicke* (z nem. *Beil* „sekera“ a *Picke* „čakan“). Ľudovoetymologická zmena bola podmienená slk. výrazom *pika* (porovnaj historizmus *pika* ako synonymum pre substantívum kopija „stará bodná zbraň v podobe bodáka na dlhej rúčke“).

- *kochlit'* i *kochlovať* (z nem. *kochen* „variť“) „silne vriet', klokotat“

Keď voda kochľí, treba zavarit' strapačky (Mošovce, MAR). *Kochlovať* (Slov. Ľupča BB) (oba doklady SSN 2 2006: 797).

V nárečovom výraze pozorujeme zaujímavú obmenu pôvodnej formovej morfémy *-n* na formovú morfému *-l*. Ľudovoetymologická zmena mohla nastať pod vplyvom slov *chochol*, *chocholatý*, čo je azda expresívna obmena pôvodného **kocholb* – pôvodný význam mohol byť „čo je vyčesané“ (Králik 2015: 221). V nárečiach sa nám zachoval aj tvar *kochlatý* „majúci chochol“. Formálno-sémantická obmena z nem. *kochen* > slk. dial. *kochliť*, *kochlovať* nastala vo význame „varom vytvárať paru, chochol“.

- *lehbank* (z nem. *Lehnbank*) „širšia lavica s ozdobným operadlom“

Stari ocec sebe ľehnul na ľehbank a ku_sebe zemžnul (Spiš. Štvrtok LVO) (SSN 2 2006: 43).

Nárečový výraz *Lehbank* je prevzatý z nemeckého *Lehnbank* „lavica na ležanie“ (podobný tvar nájdeme aj v súčasnej nemčine *Lehnstuhl* „kreslo“). V nemčine sa slovo *Lehnbank* vysloví s dôrazom na prvú hlásku *n* (vynecháva sa hláska *h*) (lénbank).

Prevzatý nem. výraz *Lehnbank* sa v nárečí priklonil k významovo-formálne podobnému slovu *lehnúť* (dial.): nemecké *Lehn-* > slovenské *leh-*.

- *bralta* (z nem. *Braut*) „nevesta“

Dakedi bralta mala na hlave partu a teraz ma venček (Spiš. Štvrtok LVO); *To chto idze z braltu tancovac, ta bralta mu uľeje tej paľenki* (Torysa SAB) (SSN 1 1994: 152).

Nemecký výraz *Braut* značí „nevestu, slobodnú (mladú) ženu v deň svadby“ a v písomných prameňoch naň nachádzame zmienky už od 9. stor. Formálnu zmenu hlások *u* (*Braut*) > *l* (*bralta*) vysvetľujeme asociáciou s tvarom slovesa v préterite ženského rodu *brala* (porov. hovor. *brala si ho* „cirkevne alebo úradne potvrdila vzájomné spolužitie“). V podobe slk. dial. *bralta* sa ustálila relačná morféma *-a* v súlade s inými substantívami ženského rodu, napr. *nevesta*.

Pozri aj podobné heslá:

- *braltovský tanec* „na svadbe tanec s nevestou, za ktorý tanečníci platia“

Braltofski tañec (Torysa, SAB) (SSN 1 1994: 152).

- *braltin* „mladoženích v deň svadby“

Braltin tak paradňe gračal (Dl. Lúka BAR) (SSN 1 1994: 152).

4 Ľudové etymológie v slovách prebratých z maďarčiny

4.1 Stručný historický náčrt

Historicko-politické kontakty starých Slovákov a starých Maďarov datujeme do obdobia konca 9. storočia. Maďarský kmeňový zväz, pozostávajúci zo siedmich maďarských kmeňov a kmeňa Kobarov (Kozarov), z oblasti Dnepra a Donu do územia Potisia neodchádzal dobrovoľne. Príčinou mohutného presunu etnika bola krutá porážka Pečenehmi, po ktorej sa starí Maďari pod vedením Álmoša a jeho syna Arpáda rozhodli hľadať novú vlasť. Krajina to však pre nich nebola úplne neznáma, keďže už v rokoch 892 a 894 vyplienili Veľkú Moravu i Zadunajsko. Okrem koristi im výboje zaiste priniesli i vedomosť, že územie Dunajskej kotliny je vhodné pre ich pastiersky spôsob života. V roku 895 prekročili Karpaty a definitívne obsadili Potisie (Kučera 2011: 167).

Podunajská nížina však nebola dostatočne prispôsobená na prezimovanie mohutných stád dobytku, čo viedlo k takmer automatickej kríze pastierstva. Nepriaznivú situáciu sa náčelníci kmeňov rozhodli riešiť lúpežnými vojnami – proti Veľkej Morave a Bavorsku. Obdobie prvej polovice 10. storočia je i preto charakteristické prehlbujúcou sa spoločenskou krízou, ktorú napokon ukončili dve závažné maďarské prehry. Maďari v snahe o udržanie pozície v oblasti Potisia zanechávajú pastiersky spôsob života a pozvoľne prechádzajú na poľnohospodársku výrobu. Od tohto momentu môžeme hovoriť o postupnom formovaní Uhorska (895/896–1918). Oporným pilierom utvárania ranostredovekého štátu boli zaiste i hospodársko-organizačné rezíduá po blatenskom a nitrianskom kniežatstve. Historicky významné centrá týchto kniežatstiev obsadil najmocnejší kmeň spomedzi celého kmeňového zväzu – kmeň Magyar, podľa ktorého bolo neskôr pomenované maďarské národné spoločenstvo (Kučera 2011: 167–169).

4.2 Jazykové kontakty

Slovensko-maďarské jazykové vzťahy boli podmienené spoločnou, takmer tisícročnou (895/896–1918) existenciou v štátnom útvare Uhorsko. Neexistujúca hranica medzi dvomi geneticky a typologicky odlišnými jazykmi sa prejavovala najmä na južnom slovensko-maďarskom etnickom pomedzí, ale doklady na jazykovú interferenciu možno nájsť aj v iných oblastiach Slovenska (Krupina alebo Prešov), v ktorých sa usádzalo maďarské obyvateľstvo (Doruľa 1977: 61).

Prevzatá lexika odrážala najmä pomery spoločenského vidieckeho života v starom Uhorsku (štátoprávne a administratívne usporiadanie). V menšej miere sa spájala s prostredím mestským a remeselníckymi reáliami (ako v prípade nemčiny).

Príčinou je bližší kontakt slovenského etnika a maďarských feudálnych inštitúcií v prostredí vidieckom ako prostredí mestskom. Mnohé maďarizmy sa pritom prevzali do slovenčiny už v 11.–12. storočí, čo poukazuje na živé jazykové kontakty od samého začiatku spolunažívania etník (pozri viac Krajčovič 1988: 170).

4.3 Adaptácia hungarizmov

Prispôsobovanie sa fonologicko-morfologickému aparátu slovenského jazyka je zreteľné aj v prípade prevzatej maďarskej lexiky. Keďže sa v systéme maďarského jazyka vyskytujú také hlásky, aké slovenčina nemá, dochádzalo k ich prirodzenému nahradzovaniu inými zvukovo podobnými slovenskými hláskami. V nasledovnom prehľade (podľa publikácie *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*, 2011: 40) sa sústreďujeme na tie fonetické zmeny, ktoré sú najmarkantnejšie a pre našu prácu najpotrebnejšie:

1. Substitúcia vokálov:

- *ö > e/ie (kölség – kelčík, köntös – kinteš);*
- *ő > í (főember – fiember);*
- *á > a/o (áldomás – aldomáš, hegyvám – hed'vam);*
- *e > a (lencse – lenča);*
- *í > i (borítás – boritáš);*
- *é > i/i (fillér – filír, bélyeg – bil'ag);*
- *ó > o (folyosó – fološov, hintó – hintov).*

4.4 Slovníček ľudových etymológií

- *guľač* (z maď. *kulacs*) „ploská okrúhla nádoba na tekutiny, čutora“

Tak som zobrau šez guľačou, že kamarátom donesiem vodi (Pliešovce ZVO) (SSN 1 1994: 520).

Tvar nárečového výrazu *guľač* vznikol z pôvodného maďarského *kulacs* „plochá fľaša na vodu, nádoba na nápoje s úzkym hrdlom.“ Zmena maď. *kulacs* > slk. *guľač* bola motivovaná foneticko-sémantickou asociáciou so slovenským výrazom *guľa*.

- *bachráčik* (z maď. *bogrács*, plurál *bográcsok*) „kotlík“

Pôvodný maďarský termín vo význame „kotlík, ktorý možno zavesiť nad menší voľný oheň“ sa v slovenských nárečiach asocioval so slovom *bachratý* (1. bruchatý;

2. vydutý, baňatý, objemný), a to vzhľadom na podobnú foneticko-sémantickú charakteristiku (kotlík má tvar širšej kovovej nádoby s vypuklým dnom).

- *jazer diablov* (z maď. číslovky *ezer*) „tisíc diablov“

Súčasťou slovenských kliatob bolo i spojenie *tisíc diablov*. Maďarskou interferenciou sa však pôvodná slovenská číslovka *tisíc* nahradila slovom maďarského pôvodu *jazer* (*ezer*) v rovnakom význame „tisíc“. V takto zmenenom spojení sa však časom strácala súvislosť s významom „tisíc“ a neskôr sa v ľudovej etymológii výraz spájal s podstatným menom *jazero* (Doruľa 1977: 69).

5 Sekundárna motivácia pôvodných slovenských dialektizmov

Ako sme v predošlých kapitolách poukázali, do procesu sekundárnej motivácie vstupujú zákonite dva prvky. Prvým z nich je motivované slovo, ktoré pochádza z cudzích jazykov. Druhý prvok je sekundárny motivant (slovo dostatočne frekventované a známe), ktorý vykazuje s motivovaným slovom istú formálno-sémantickú súvislosť. Táto korelácia, pracovne ju môžeme nazývať aj podobnosť, viedla hovoriacich k rôznym obmenám vzťahujúcich sa na motivované slovo. Sekundárne motivované slovo nazývame motivát. Pre zjednodušenie môžeme teóriu zaznačiť do schémy:

motivované slovo + sekundárny motivant → motivát.

Psycholingvistický jav ľudovej etymológie však nezasahuje iba prevzatú lexiku z cudzích jazykov, ale príklady naň nachádzame aj v slovenskej slovnej zásobe. Hovoriaci pôvodné slovenské dialektizmy formálne prispôbovali, a to najmä vzhľadom na foneticko-sémantické paralely so sekundárnym motivátorom, ktorého genézu zaradíme rovnako do slovenskej proveniencie.

5.1 Slovníček ľudových etymológií

- *cukorija* (z slk. *cigória*, od 17. stor.) „kávová náhradka vyrábaná obyč. z čakanky“

Cukorija (Humenné) (SSN 1 1994: 210).

Slovo *cigória* pochádza zo strlat. *cichorea*, *cicorea*, pričom pôvodný tvar sa vykladá z gréckeho *kichorion*. Ľudovoetymologická zmena z *cigória* na *cukorija* prebehla v dôsledku formálneho zblíženia so slovom *cukor* pravdepodobne podľa sladkej chuti *cigórie*.

- *cingír* i *cingúr* (z slk. dial. *cigur*) „ľadový kvapel“

Ale visá cingúre! (Záh. Bystrica BRA). *Ze strechi také cingúre ladu viseli* (Ružindol TRN) (SSN 1 1994: 212).

Dial. *cingúr* „ľadový kvapel“ je pravdepodobne variantom rovnoznačného dial. *cigur*. Začiatkové *cing-* mohlo vzniknúť i pod vplyvom slovesa *cingať*.

K sémantickej asociácii „vydávať zvonivý zvuk, cinkat“ : „ľadový útvar“ porov. pomenovania typu:

- čes. dial. *zvonek* „cencúl“,
- ang. *icy-bell* doslova „ľadový zvonec“.

Záver

V predkladanom príspevku sme sa zamerali na vymedzenie ľudovej etymológie v slovenských nárečiach. V jednotlivých kapitolách sme poukázali na historicko-spoločenské dôvody jazykových kontaktov, ktoré sa okrem iného prejavili aj v preberaní a adaptovaní slovnej zásoby. Zistili sme, že okrem všeobecného vokalicko-konsonantického nahrádzania hlások si nositelia nárečí prispôbovali cudzie lexémy aj psycholingvistickým javom ľudovej etymológie. Ľudovoetymologická zmena sa pritom vo všetkých analyzovaných slovách prejavila formálnou obmenou prevzatého prvku. Dôvodom tejto zmeny bola podobnosť vo zvukovo-významovej stránke so sekundárnym motivantom, ktorý je slovenského pôvodu.

Summary

This paper is focused on the definition of folk etymology in Slovak dialects. Individual chapters point out the historical and social reasons for language contacts, which influenced the acquisition and adaptation of loanwords. Discovered was, that in addition to the general vocal-consonantic replacements of speech, the dialect holders also adapted foreign lexemes through the psycholinguistic phenomena of folk etymology. In all analyzed words was observed a formal change due to its sound and semantic association with already existing Slovak words.

Literatúra

Doruľa, J. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, 1977.

Földes, C. Was ist Kontaktlinguistik? Notizen zu Standort, Inhalten, Methoden einer Wissenschaftskultur im Aufbruch. In: Bergmann, H., Glauninger, M. M., Wandl-

- Vogt, E., Winterstein, S. (ed.) *Fokus Dialekt. Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag.* Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms Verlag, 2010, s. 133–156.
- Förstermann, E.** Ueber deutsche volksetymologie. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.* 1852 (1), s. 1–27.
- Kopecká, M., Laliková, T., Ondrejková, R., Skladaná, J., Valentová, I.** *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch.* Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2011.
- Krajčovič, R.** *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- Králik, Ľ.** *Stručný etymologický slovník slovenčiny.* Bratislava: Veda, 2015.
- Kráľová, Z.** *Slovensko-anglická zvuková interferencia.* Žilina: EDIS, Vydavateľstvo ŽU, 2011.
- Kučera, M.** *Slovenské dejiny. Od príchodu Slovanov do roku 1526.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2011.
- Nelde, P. H.** Plädoyer für eine Linguistik von Sprachen in Kontakt. In: Nelde, P. H. (ed.). *Theorie, Methoden und Modelle der Kontaktlinguistik.* Bonn: Dümmler, 1983, s. 3–13.
- Pokorný, J.** *Lingvistická antropologie: Jazyk, mysl a kultura.* Praha: Grada, 2010.
- Rejzek, J.** *Ľudová etymologie v češtině.* Praha: Karolinum, 2009.
- Riehl, C. M.** *Sprachkontaktforschung: Eine Einführung.* Tübingen: Narr, 2014.
- Ripka, I.** (ed.) *Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. A – K.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1994.
- Ripka, I.** (ed.) *Slovník slovenských nářečí. Zv. 2. L – P.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2006.
- Stanislav, J.** *Dejiny slovenského jazyka I: Úvod a hláskoslovie.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967.
- Weinreich, U.** *Languages in Contact: Findings and Problems.* New York: Circle of New York, 1953.
- Weinreich, U.** *Jazykovye kontakty. Sostojanije i problemy issledovanija.* Kijev: Izdatel'stvo pri Kijevskom gosudarstvennom universitete izdatel'skogo objedinenija „Vyšča škola“, 1979.

Žigo, P. Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí. In: Žigo, P. (ed.) *Philologica XLIX. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998, s. 51–58.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0